

VIVESZ JÁNOS LAJOS, PÁZMÁNY PÉTER, JUAN LUIS VIVES (ORCZY LŐRINC) ÉS HARGITTAY EMIL

H. KAKUCSKA MÁRIA

A címbeli névsorolás e tanulmány írójának az 1975–2012 között eltelt kutatóévek állomásait jelentik. Kezdetét a régi magyar irodalmi szakszemináriumon az idősebb hallgatók kissé furcsa mosolygása közepette megkapott, helyesebben megöröklött „Vivesz János Lajost“ érintő kutatási téma jelentette.

Az előzményekhez hozzátartozik még, hogy Juan Luis Vivesről (1492–1540) még a kimondhatatlanul gazdag Vives-gyűjteménnyel¹ rendelkező wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothekban is csak 1980-ban rendeztek konferenciát. Eddigre azonban a tanulmány szerzőnek is sikerült kiderítenie néhány dolgot. A mélyen hívó katolikus spanyol szerző valójában kikeresztelkedett² *converso*, pontosabban *marrano* katalán volt; 1509-től soha nem tért vissza szeretett szülőföldjére, Valenciába. Erasmus kezdeti segítsége, barátsága Thomas More, VIII. Henrik és Aragóniai Katalin támogatását hozta a fiatal tudósnak, akit később „kétarcú“ lénynek titulált.³

Kétkedő megjegyzések is kísérték a csütörtök esti szemináriumi Vives-beszámolókat, s az is kiderült, hogy a hallgató nem „szökött“ meg a téma elől. Pázmány Péter, Szenci Molnár Albert művek átrágása közben, latin tanulás mellett a spanyol és egyéb nyelvű lexikonok, irodalom-történetek szórványos Vives-adatait gyűjtötte. „Alsósként“ a kétkötés „modern“ spanyol Vives⁴ csak a MTA Könyvtárban „tanszékvezetői ajánlással“ olvasható. Bő két évtized múlva, egy újabb spanyol fordító jogos kritikáját olvasva erősödött meg hajdani sejtése: a szorgalmas fordító talán értelmetlenül és stílustalanul készítette helyenként fordítását. A nemzetközi

¹ A könyvtár alapító Ágost herceg kedvenc szerzője volt Vives. Leánya, Sibylla Ursula Braunschweig-Lüneburg-i hercegnő születésnapjára ajándékként fordított Viveset.

² Miguel de la PINTA, LORENTE y José María de PALACIO y PALACIO, *Procesos inquisitoriales contra la familia judía de Juan Luis Vives. I. Proceso contra la memoria y fama de Blanquina March, madre del humanista J. L. V.*, Madrid-Barcelona, 1964.

³ Percy Stafford ALLEN, *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi*, IV, Oxford, 1906–1958, 1106. levél, 22–24, 64–66 sorok.; *Uo.*, 1107. levél, 6–7.; *Uo.*, 1082. levél, 14. Az immár negatív megítélés olvasható például: ALLEN, *i. m.*, VII, 2026. levél, 5–6. Vives Erasmus „hidegségéről“ barátjának, Franciscus Craneveldius vagy Frans van Cranevelt (1485–1565) Henry de VOCHT, *Litterae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium* 1485–1564, Louvain, 1928, 8. levél, 10–12.

⁴ Lorenzo RIBER, *Juan Luis Vives Obras Completas*, I–II, Madrid, 1947–1948.

szakirodalom kevés és többnyire elérhetetlen volt. Péter János magyaráztát a Szabó Ervin Könyvtárból, a Percy Stafford Allen által kiadott teljes Erasmus-levelezést⁵ az Egyetemi Könyvtárból lehetett kikölcsönözni, és otthon próbálkozni a bonyolult reneszánsz levelezés rejtjelmeinek megértésével, megfejtésével. A szakdolgozat leadásának idejére, szintén az Egyetemi könyvtárból kikölcsönözhetően, angolul hozzáférhetővé vált egy magyarországi nyomdában előállított egyetlen alapos és pontos Vives-életrajz is.⁶ Egy rövid nyugat-berlini tartózkodás az Iberoamerikanisches Institut-i, a Bibliothek der Freie Universitaet-i⁷ és a Staatsbibliotheki források a Vivesről sokat és elismerően író – bár zsidóságát elhallgató – pozitivista kutatási módszerekkel dolgozó múlt századi német munkák hozzájárulását tette lehetővé, ezáltal a némi önbizalmat kapott hallgató a pszichológia és a pacifizmus megalapítójának tekintett Vives Erasmuséval, More-val vetekedő hírnevéről ismertségéről erőteljesebben szólhatott.⁸ S el lehetett mondani a szakszeminárium tagjainak és győzködni a „Pázmány Péterrel foglalkozó” „főtekintélyt”, hogy „kutatási témája” ismerte a katalán tudóst, sőt prédikációiban is szószerinti átvételek vannak.⁹ Nagy eredmény volt, mikor már ezek a „figyelemfelhívások” fordítva történtek. Említhette Juan Luis Vives *Az Európai viszálykodásról és a török háborúról*¹⁰ című, a mohácsi vész történetéhez és „Magyarország, a kereszténység védőbástyája” szállóige történetéhez egyaránt adalékot szolgáltató írást,¹¹ mely olyan magyar olvasók figyelmét kerülte el, mint például Oláh Miklós, Zsámboky János, Szenci Molnár Albert, Pázmány Péter vagy Bod Péter, és utalhatott arra, hogy a német humanisták,¹² a német protestáns hitvitázók kivételével sem a nemzetközi,¹³

⁵ Lásd a 3. jegyzetet.

⁶ Carlos G. NOREÑA, *Juan Luis Vives*, The Hag, 1970.

⁷ John Sherren BREWER, *Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII.*, London, 1862–1910.

⁸ Heinz HOLECZEK, *Bibliographie der deutschen Übersetzungen von Schriften des Erasmus von Rotterdam 1518–1550*, Stuttgart, 1981; Otto HERDING, *Über einige Richtungen in der Erforschung des deutschen Humanismus seit etwa 1950*, Bonn, 1975, 107; *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen deutschen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, I. Abteilung, Bd. 21, 1994, 285–307, (VD16) és *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen deutschen Drucke des XVII. Jahrhunderts* (VD17).

⁹ KAKUCSKA Mária, *Juan Luis Vives és Pázmány Péter a nőnevelésről*, ITK, 1985, 479–485.

¹⁰ Joannes Ludovicus VIVES, *De Europae dissidiis et bello turcico*, Brugis, 1526; UŐ, *Opera in duos distincta tomos*, ed. Hulderius COCCIUS, II, Basileae, 1555, 947–959; vagy UŐ, *Declamationes sex: Syllanae quinque; sexta, qua respondet Parieti palmato Quintilianí*, Basileae, in officina R. WINTER, 1538.

¹¹ Előadásként elhangzott a MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz osztályán 2003. április 23-án. E tanulmány rövid összefoglalója mind a Vivesről készített írásoknak, mind a vele kapcsolatos kutatásnak.

¹² Heinrich von EPPENDORF, *Türkischer Keyszer Ankunfft, Kryeg und Haendlung, gegen und wider die Christen, bis ynshlyesslich uff den yeszt regyrenden Solymannum, ...Alles verdolmetscht durch Heinrich von Eppendorf (o.a. Ein gespraech Jo. Ludovici Vivis, Von der zuytracht, so under den Christen in Europa schwebt, und vom Türkischen kryeg)*, Zu Strasszburg, bey Hans SCHOTTEN, 1540. A Széchényi Könyvtárban: Ant 943 (1).

¹³ Eltekintve: Jean-Claud MARGOLIN, *Conscience européenne et réaction à la menace turque d'après le "De dissidiis Europae et bello turcico" de Vivès (1526) = Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissance-forschung*, III, 1982, 107–140 című írásától.

sem a magyar szakirodalom – egészen napjainkig – nem vett róla tudomást. Vives a német humanisták fedezték fel, és fordították le, Heinrich von Eppendorff az első. Az egyetlen katolikus fordítója Christoph Bruno volt. Vives német nyelvterületen való népszerűségét csak Erasmusé múlta felül.¹⁴ A német protestáns humanisták – csak néhány fontosabb vagy érdekesebb nevet említve – Albert Oelingertől Leo Judon, Caspar Hedión, Johann Sturmon, Sibylla Ursula Braunschweig-Lüneburgi hercegnőn, Heinrich Pantaleonon, Konrad Pellikanon keresztül Theodor Biblianderig, olvasták és fordították Vives műveit, az ő írásaival próbálták felhívni a figyelmet a török veszély nagyságára, a hitbeli vagy közéleti problémákra. Érvelhették a Pázmány-kutatónak, hogy Vives szerint – Lutherral szemben – a kereszténységet, a magyarságot bűneiért nem a Gondviselés sújtja a törökkel, hanem a mindenütt fennálló gyűlölködés, széthúzás következménye. Luther érvelése a természetes és szükségszerű büntetésről szól, s ezért eleinte tudni sem akart elhárításáról: „...A török ellen harcolni olyan, mint Istennel szembeszegülni, amikor bűneinkért ilyen ostorcsapást mér ránk.”¹⁵ Luther álláspontja a mohácsi csata után is ellentétben állt Vives-szel: „Egy keresztény a bajnak nem ellen kell hogy álljon, hanem mindent el kell szenvednie.”¹⁶ Vives szerint nem a Gondviselés, hanem az emberi természet gyarlóságából, a viszálykodásból és a gyűlölködésből eredő háborúk okozzák a nyomorúságot.

Az évek múltával talán elhitethette és más Vives-írások ismertetésével bizonyíthatta a tanulmányíró, hogy a 16. századi Európa szellemi elitjéhez első műve megjelenése – 1514 – óta hozzátartozott Joannes Ludovicus Vives. Legnépszerűbb írásának nem a *Keresztény nő neveléséről*, hanem az a Brüggeben, 1538-ban megjelent *Linguae Latinae Exercitatio* bizonyult,¹⁷ amelyet nyelvtanulási, gyakorlási szándékkal még 1822-ben, Velencében kiadtak! Vives nemzetközi hatásának vizsgálatakor utalhattunk a rózsakeresztes Johann Valentin Andreaera, aki az 1627-es latin kiadással egyidőben, lelkes bevezető szavak kíséretében német fordításban is megjelentette a *De subventione pauperumot* (Brügge, 1526). Andreae az, aki Joannes Amos Comenius¹⁸ figyelmét olyannyira ráirányította Vivesre, hogy a sok átvétel miatt a *Didactica Magna*¹⁹ szinte „társszerzőjének” tekinthető. Vives irodalomelmélettel – *De ratione dicendi*, 1532 – és a tudományok rendszerezésével – *De disciplinis*, 1531 – is foglalkozott.

Érvelni és bizonyítani lehetett, hogy a 16–20. századi Európában első sorban Vives neveléstudománnyal foglalkozó írásai, a *De institutione feminae Christianae*,²⁰

¹⁴ Lásd a10. jegyzetet.

¹⁵ Martin LUTHERS *Werke*, Kritische Gesamtausgabe, XIX, Weimar, 1897, 542, 11. "Wider den Türken streyten ist ebenso vil als Gott widerstreben der mit solcher Ruten unser Sünd heimsucht."

¹⁶ *Uo.*, „Ein Christ sol dem übel nicht widerstehen, sondern alles leyden."

¹⁷ H. KAKUCSKA Mária, *Joannes Ludovicus Vives és a "Linguae Latinae Exercitatio"* = *Classica Mediaevalia Neolatina II*, ed. Ladislaus Havas, Emericus Tegye, Debrecini, MMVII, 51–61.

¹⁸ Joannes Amos Comenius (1592–1670), 1650–1654 között Sárospatakon tanít.

¹⁹ Joannes Amos COMENIUS, *Didactica Magna*, 1657.

²⁰ Joannes Ludovicus VIVES, *De institutione feminae Christianae*, Lovanii/Oxford, 1523.

a *De officio mariti*,²¹ a nemcsak a szegények segítésének megszervezésével, hanem gyermekeik nevelésével is foglalkozó *De subventione pauperum*²² és a *De disciplina* tették halhatatlanná. Írni lehetett arról, hogy Vives pedagógiai elképzeléseiből első ízben a strassburgi származású, 1524-ben Löwenben, a *Collegium Trilingue*-ben tanult Johann Sturm (1507–1589) valósított meg néhányat, amikor 1538-ban Strasbourgban²³ megalapította akadémiaját, és megszervezte a város népoktatását, szegényei segítését.²⁴ 1534-ben Strasbourgban jelent meg az 1526-ban írt *A szegények megsegítéséről*²⁵ című traktátus. Sturm tanítványa is lehetett az 1524-ben Löwenben tanító Vivesnek. Továbbá szólni lehetett a Sturm strasbourggi „vivesi akadémiajáról”, mely példája a herborni *Hohe Schule*-nak vagy más nevén a *Johannean*-nak,²⁶ amelyet VI. János Nassau-Dillenburg grófja az 1577-es kálvinista-lutheránus ellentétek miatt Heidelberget elhagyó Caspar Oleviannal, a *Heidelbergi Katekizmus* szerzőjével (elhunyt 1587. március 15.) terveztetett meg. De nemcsak a herborni iskola tervezete, felépítése követte Strasbourgot, hanem tanári kara fontosabb személyiségei is valamilyen formában kapcsolatban voltak a várossal: a filozófia és teológia professzora, Johann Piscator (1546–1625) itt született, és kálvinistává válása miatt kellett innen elmennie, mint majd később Heidelbergből is. Herborn legnagyobb szabású művét, a *Lexicon* elkészítő, 1629-től Erdélyben, Gyulafehérváron tanító, Johann Heinrich Alsted (1588–1638), a filozófia és a teológia professzora is itt szerezte iskolai végzettségének egy részét. A Herbornban rövid időt töltő, körülbelül egy év után Heidelbergbe menő Alsted, Joannes Amos Comeniusra²⁷ is hatással volt, aki a *Janua linguarum reserata quinquelinguis*²⁸

²¹ Joannes Ludovicus VIVES, *De officio mariti*, Brugis, 1528.

²² Joannes Ludovicus VIVES, *De subventione pauperum*, Brugis, 1526.

²³ Strasbourgról: Gustav ANRICH, *Die Straßburger Reformation*, Leipzig, 1918; Ph. DOLLINGER, *La Tolerance à Strasbourg au 16. siècle*.

²⁴ Johannes Sturm Kaspar Hedio vagy Heyd (1494–1552) teológus prédikátorral együtt készítette a város szociális és oktatási tervezetét.

²⁵ A 2. német kiadás kissé hosszú címe: *Wanneher Ordnung menschlicher beywonung Erschaffung der speyß anfang der Statt allerley handthierung aufsteylung der guter Vrsprung der Mintz wie die Metall in die welt kummen Von Schul vnnd lerneistern. Wie man sol guts thun mit radtschlag fleiß arbeit vnderrichtung gelt Das grosser Herrn macht auff den underthonen ruget Vonwarem Gemeinem nutz. Wie man der Betlerey weren vnd der Armut in repub. bey zeit sol zuhilff kummen Von zucht armer leüt kinder Von dem Meinen vnd Deinen dadurch all unruh in der welt entstadt Das Christenthumb sey in wolthat. Vnd wie vil vnd auff was weiß einem jeden seye guts zu thun. Wie die Oberheiten jeder statt vnd Pollicey dem verarmen yrer burger begegnen. Von Spitälten Weysenheüßern. Von gemeinem almusen gegen armen gefangnen im krieg verbrenten Schiffbrüchigen Jungfrauen bey eren zubehalten Christen vom Türcken zu entledigen Vomletsten willen der Stiffter.*

²⁶ Gerhard MIENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584–1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden, 1981, Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Nassau XXX.; Dieter WESSINGHAGE, *Die Hohe Schule zu Herborn und ihre Medizinische Fakultät, 1584–1817–1984*, Stuttgart–New York, 1984.

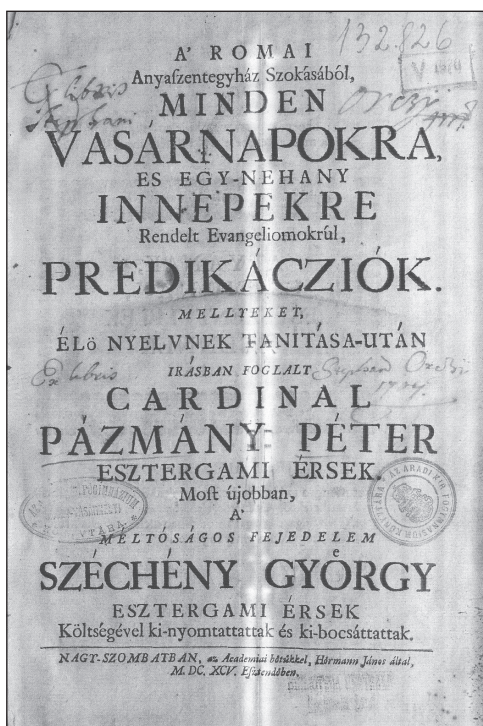
²⁷ Joannes Amos Comenius (1592–1670), 1650–1654 Sárospatakon tanított. A *Didactica Magna*, XXIX. fejezetében említi Alstedet és egy másik tanárát, Wilhelm Zeppert.

²⁸ COMENIUS, *Janua linguae latinae vestibulum* és *Janua linguae latinae reserata aurea*, 1643. Mind a kettő Nagyváradon jelent meg.

írásában meg is emlékezett róla. A Comenius által kedvelt és vele kapcsolatban is álló,²⁹ mentorának tekintett német evangélikus teológus, író, a rózsakeresztes eszmék elindítója, Johann Valentin Andrea is nagy tisztelője volt a spanyol tudós-
nak. Jó volt felemlíteni Vives magyar olvasói között Zsámboky Jánost, Mossóczi Zakariást, Dernschwam Jánost, Johann Hensel kassai segédtanítót, Himmelreich Györgyöt. A Rákóczy-könyvtár³⁰ katalógusában fellelhető Vives-munkával is ismertetéséről lehetett szólni.

Szenci Molnár Albert *Imádságos könyvecskéjének* ajánlásából is idéztük a „... bölcs Vivesnek, ... egynehány szavait ...”, „akinek veszélyességére” az 1546-os cenzúrázás és 1557-ben IV. Pál pápa „Index purgatorio”-jára a *De subventione pauperum*mal, a *Linguae latinae exercitatio*val való felkerülése is mutatta. Beszélni lehetett a teológiai vitákban pártatlan maradó, a protestantizmus-tól messze álló, toleráns tudós filozófusról, akinek írásait felekezeti hovatartozás nélkül fel lehetett használni.

Igen büszkén lehetett szólni a felfedezésről: a magyar felvilágosodás nyelvűvelő programjához is felhasznált Vivesről, a teljes fordítást készítő, akkor még névtelen szerző *Introductio ad sapientiam*ból Vivesz János és Lajos vezérlése a *Böltssesegre* című írásáról.³¹ A kézirat névtelen fordítóját, Szlávny Pállal azonosítottuk. A nyomtatásban³² megjelent fordítás ajánlását, indítékát olvasva eljuttottunk a 18. század ismeretlen-ismert költőjéhez a „tarnaörsi Magyar Horatiushoz“, Orczy Lőrinchez, akinek válogatott levelei a kutatás kacsaringós útjainak következtében az Universitas Kiadó és igazgatójával való közös munka révén jelenhettek

²⁹ Comenius és Johann Valentin Andreae levelezéséről az egyik legkorábbi mű: Max MOEHRKE, *Johann Amos Comenius und Johann Valentin Andreae, ihre Verhältnisse zu einander*; Leipzig, 1904. Phil. Dissertation.

³⁰ A könyvtár katalógusa: HARSÁNYI ISTVÁN, *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*, Budapest, 1913–1916.

³¹ A kézirat lelőhelye a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára, jelzete: F1 Opuscula varia Philosophia.

³² *Böltssességhez vezető ut melyet Deák nyelven ki-adott régenten valentziai Vives János Lajos Most pedig azzal Magyar nyelvben édes Hazája nevendék Iffjainak kedveskedik Szlávny Pál, Pesten nyomtatott Royer Antal betűivel, Urunk születése után 1779 Esztendőben.*

meg. S jó pár éve megoszlik ugyan a kutatói figyelem Vives és Orczy Lőrinc között, de a kezdetek nincsenek szűnőfélben. Az Orczyak könyvtárának kutatása közben élénk figyelem kísérte Pázmány és Vives műveit. Örömmel vehette kézbe Orczy VIII. István (1669–1749) sajátkezű szignóval ellátott 1695-ben Széchényi György esztergomi érsek által kiadott Pázmány-prédikációkat (lásd az előző oldali képen). Nagyobb örömet jelentett azonban az OSzK-ban található 1953.(1) számú Vives-antikva, amelynek néhány possessor bejegyzéseivel most már lehetett valamit kezdeni. Az egyik tulajdonos a nyitrai alispán Berényi I. György fia, Péter volt, akinek felesége Hölgyi Klára volt. Tőle örökölte a kötetet leánya Berényi Terézia. A bejegyzés szerint 1732. január 27-én kapta tőle Berényi III. György, az unokatestvér. Terézia férje Erdődy József (†1732) volt. Berényi Teréz és Erdődy József unokahúga a 18. század híres-hirhedett libertinus könyvgyűjtője, Csáky Istvánné Erdődy Julianna (1747–?) volt. Nem mellesleg a Berényiek rokonságban voltak a Splényiekkel, sőt az Orczyakkal is. Orczy I. József és Berényi Borbála révén. A késő 18. és 19. században többször összeházasodtak a Berényi–Orczy–Splényi családok. Orczy VIII. Istvánt és Petrovay Zsuzsannát békítgető Erdődy Gábor Antal (1684–1744) egri püspök is közeli rokona, nagybátyja volt Erdődy Juliannának. Az aradi A. D. Xenopol Könyvtárban található igen rossz állapotú „Vives-Összes” valószínűleg nem az Orczy család tulajdona lehetett.